

XV. YÜZYILDA KIRAAT İLMİNDE İBNÜ'L-CEZERÎ ETKİSİ

-Kıraat ve Tefsir Eserleri Bağlamında-

Kadir TAŞPINAR*

I. Giriş

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), XIV. yüzyılın son yarısı ile XV. yüzyılın yarısına yakın bir zaman diliminde yaşamış ve ortaya koyduğu eserlerle kıraat ilmi tarihine damgasını vurmuş önemli bir âlimdir. Özellikle kıraat-i seb'a yerine kıraat-i 'aşere sistemini yerleştirmesi, kıraat ilmi için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. İlim yolculuğunu daha çok Suriye, Mısır, Hicaz, Anadolu, Mâverâünnehîr ve İran coğrafyasında devam ettiren İbnü'l-Cezerî, eserleriyle hem muasırı olan ilim erbabı üzerinde etkili olmuş hem de kendisinden sonra günümüze kadar, özellikle kıraat sahasında eser telif edenlere ilham kaynağı olmuştur.

Biz tebliğimizde, İbnü'l-Cezerî'nin XV. yüzyıldaki, yani Bursa'ya gelişinden vefatına kadar ve vefatından sonra yetmiş yılı kapsayan dönemdeki etkisi üzerinde duracağız. İlerleyen asırlarda bu etkinin katlanarak arttığı izahıta vârestedir. Mâlumdur ki, kendisinden sonraki asırları etkileyen fikirlere sahip büyük müelliflerin, kendi asrındaki etkilerinin ortaya çıkarılması, sonraki asırlara ne derecede etkide bulunduğunun ölçülebilmesi açısından önemlidir. Bundan dolayı tebliğimizin, İbnü'l-Cezerî'nin etkisinin ilk hissedildiği XV. yüzyıl ile sınırlandırılmasının, bu çalışmayı daha anlamlı kılacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda çalışmamızda, İbnü'l-Cezerî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine kısaca değinilecek daha sonra kıraat ve tefsir kaynakları üzerinden söz konusu zaman dilimindeki tesiri irdelenecektir.

II. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

İbnü'l-Cezerî'nin hayatı hakkında bilgiye, başta kendi eserleri olan *Câmi'u'l-esânîd* ve *Gâyetü'n-nihâye* olmak üzere birçok çalışmada rastlamak mümkündür. Bu vesileyle tebliğimizin sınırlarını aşmamak için Cezerî'nin hayatı hakkında bazı önemli noktalara temas etmekle yetinmeyi tercih ettik. Zira, seksen yılı aşkın ömrünün yaklaşık kırk üç yıllık bölümünü Suriye ve Mısır; yedi yıllık bölümünü Anadolu; üç yıllık bölümünü Semerkand; yirmi beş yıllık bölümünü İran; birkaç yılını da Hicaz coğrafyasında geçiren ve birçok âlimden istifade eden İbnü'l-Cezerî'nin hayatı hakkında özet de olsa bazı kesitlerin

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı. e-mail: kadir.taspinar@erdogan.edu.tr.

sunulması, onun kıraat ilmine olan etkisini tespit etme noktasında son derece önem arz etmektedir.

Asıl adı Muhammed olan İbnü'l-Cezerî'nin, künye, ünvan ve nisbesiyle birlikte tam adı, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî şeklindedir.¹ Bunların dışında çeşitli ünvan ve nisbeleri bulunan İbnü'l-Cezerî'nin en yaygın nisbesi Cezerî'dir. Çeşitli görüşler olmakla birlikte bu nisbenin, Şırnak ilinin Cizre ilçesine dayandığı da belirtilmektedir.²

751/1350 yılında, Ramazan ayının 25'inde Şam'da dünyaya gelen İmam Cezerî, ilk Kur'an derslerini babasından almıştır. On üç yaşında hafızlığını tamamlayan Cezerî, tahsil amacıyla 769/1368 tarihinde Mısır'a gidinceye kadar Şam'da bulunan çeşitli âlimlerden hadis ve kıraat dersleri almıştır. Bu süre zarfında döneminin üstatlarından kıraat-i seb'a'ya dair *et-Teyşîr* ve *eş-Şâtıbiyye* kitaplarını okumuş, farklı kıraat imamlarının okuyuşuna göre infirâd³ yöntemiyle Kur'an-ı Kerîm'i hatmetmiş; bu yöntemin çok zaman alması hasebiyle yine çeşitli hocalardan indirâc⁴ usûlüyle kıraat okumaya devam etmiştir. 768/1367 yılında tüccar olan babasıyla beraber hacca giden Cezerî, Mescid-i Nebevî'nin imamı Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih'ten (ö. 785/1383) kıraat okumuş, bir yıl burada kaldıktan sonra Ramazan ayı başında Mısır'a ilk seyahatini gerçekleştirmiştir. Burada da farklı hocalardan cem' usûlüyle kıraat-i seb'a'ya dair dersler almış ve henüz on sekiz yaşında iken ilk eseri olan "*et-Temhîd fi 'ilmi'Tecvîd'*"⁵ yazmaya muvaffak olduktan sonra 770/1368 yılı başında tekrar Şam'a dönmüştür.⁶

Şam'da bir taraftan Emeviyye camiinde kıraat dersleri vermeye başlayan İmam Cezerî tahsilini ilerletmek için bir yıl sonra ikinci kez Mısır'a gitmiş, İbnü's-Sâîğ'den (ö. 776/1374)

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2: 217; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 147.

² Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 149; Recep Akakuş, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet Dergisi* 26/4 (1990): 4; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 20: 551.

³ Her kıraatin ve rivayetin müstakil olarak ele alınması ve her birisi için ayrı ayrı hatim yapılması usûlüdür. Bu usûl, hicri beşinci asra kadar devam etmiştir. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kıraati'l 'aşr*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Lübnan, 2002), 2: 149; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 100.

⁴ Bütün kıraatlerin ve rivayetlerin cem' edilerek tek bir hatimde toplanmasını ifade eden usûldür. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 101.

⁵ Cezerî söz konusu eserini, Kahire'de, 769 yılı Zilhicce ayının beşinde tamamladığını eserinin sonunda ifade etmektedir. Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi'Tecvîd*, thk. Farğalî Seyyid Arabâvî (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 285.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 217.; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, thk. Ahmed b. Hümeyyid er-Rüveysî (Mısır: Dârü'l-Me'sûr, 2010), 111.

'aşere; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den (ö. 781/1379) ise 'aşere yanında İbn Muhaysin (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kıraatlerini okumuştur. Bu esnada hadis ve fıkıh alanında çeşitli âlimlerden istifade eden Cezerî, kendi ifadesiyle çok bereketli olan bu ikinci Mısır seyahatini tamamlayarak Şam'a dönmüştür.⁷

Emeviyye camiindeki tedris faaliyetlerine tekrar başlayan Cezerî, Şam'daki birçok âlimden çeşitli ilimlere dair icâzet almış ve kendisine fetvâ yetkisi verilmiştir. Buradaki ilmî faaliyetlerine yedi yıl kadar devam eden İmam Cezerî, üçüncü kez Mısır seyahatine çıkmış, bu seyahatinde kıraat ve hadis ilimlerinin yanında fıkıh, Arap dili ve edebiyatı gibi konulara ağırlık vermiştir. Mısır seyahatinden Şam'a dönen Cezerî, Emeviyye camii Kubbetün'-Nasr'ın altında tekrar ilm-i kıraat tedrisine başlamıştır.⁸

Şam'da uzun yıllar ilmî faaliyetlerini devam ettiren İbnü'l-Cezerî'den istifade edenlerin sayısı hayli fazladır. Kıraat şeyhliği ve müderrislik başta olmak üzere çeşitli ilmî ve idârî görevlere getirilen Cezerî, Şam ve Mısır arasında adeta mekik dokumuş ve onun bu parlak dönemi, Mısır sultanı Kutlubeg ile aralarında cereyan eden mâlî bir meseleden dolayı 798/1396 tarihinde Kahire'den ayrılıp İskenderiye'ye gitmek zorunda kalana kadar devam etmiştir.⁹ Aynı yıl Antakya üzerinden Bursa'ya ulaşan Cezerî, Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) iltifatına mazhar olmuş ve hemen tedris faaliyetlerine başlamıştır. "*Nihâyetü'l-berere fi'l-kıraati's-selâs ez-zâide 'ale'l-'aşere*" isimli eseriyle Anadolu'daki ilk kitabını kaleme alan İbnü'l-Cezerî, 798/1396 yılının sonunda, Sultan Bayezid'in yanında İstanbul kuşatması ve Niğbolu savaşına katılmış, bir yıl sonra Bursa'ya dönüp önce "*en-Neşr fi'l-kıraati'l'aşr*" adlı eserini, hemen ardından bu eserin manzum hali olan "*Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*" adlı eserini telif etmiştir.¹⁰

805/1402'deki Ankara savaşına katılan Cezerî'nin Timur'a (ö. 807/1405) esir düşmesiyle Mâverâünnehîr dönemi başlamıştır. Keş'te medresede görevlendirilen İmam Cezerî, Timur'un ölümü üzerine 807/1405'te Semerkant'tan Buhara'ya, buradan da sırasıyla Herat, Yezd, İsfahan ve nihayetinde 808/1406'da Şiraz'a ulaşmıştır. Her uğradığı şehirde

⁷ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 112; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 217-218.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 218; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20: 552.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 117-118; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 218; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 156-158; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20: 552.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 119-124; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 162-167; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20: 552; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 94.

kıraat ve hadis üzerine ilim halkaları oluşturan Cezerî, başta isteksiz olmasına rağmen Şîraz'da ikamet etmiş ve yaptırdığı Dârü'l-Kur'an'da kıraat derslerine devam etmiştir.¹¹

822/1419'da çıktığı hac yolculuğu esnasında bedevî Arapların saldırısına uğrayan Cezerî, Necd bölgesinde Uneyze denilen bir beldeye sığınmış ve burada bir müddet kalarak “*ed-Dürre fî kıraati's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşere*” isimli manzum eserini yazmıştır. O yıl hacca yetişemeyen ve sonraki yıl haccını ifa eden Cezerî, hac yolculuğu esnasında her vesileyle kıraat derslerini devam ettirmiş ve Şîraz'a dönmüştür.¹² 827/1424 yılında Dımaşk'a, buradan da yıllar önce ayrıldığı Kahire'ye giden Cezerî, burada saygıyla karşılanmış ve talebelerin yoğun ilgisi üzerine onlara kıraat başta olmak üzere çeşitli dersler okutmuştur. Aynı yıl hacca giden Cezerî, hacdan sonra Yemen'e gitmiş ve burada bazı dersler verdikten sonra 828/1425'te tekrar Mekke'ye dönmüş ve son haccını ifa ederek Kahire'ye; ardından da Dımaşk ve Basra üzerinden Şîraz'a ulaşmıştır. Hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde kıraat ilminde otorite olarak kabul edilen İmam Cezerî, 833/1429 yılında Sîraz'da vefat etmiş ve kendi yaptırdığı Dârü'l-Kur'ân'da defnedilmiştir.¹³

III. İbnü'l-Cezerî'nin Etkisi

İbnü'l-Cezerî, ilmî seyahatlerle geçen ömründe, kırktan fazla hocadan ders almış,¹⁴ kendinden önceki müellefattan alabildiğine istifade etmiş,¹⁵ bir hayli talebe yetiştirmiş, telif ettiği yüze yakın eserle¹⁶ daha hayattayken etkisini hissettirmiş ve kıraat-i 'aşere'nin sistemleşmesinde son noktayı koymuş müstesna bir şahsiyettir. Tebliğimizin bundan sonraki kısmında, gerek Cezerî'nin kendi eserleri hakkında yapılan çalışmalar üzerinden, gerekse XV. yüzyılda telif edilmiş diğer eserler üzerinden hareketle bu etki ortaya konmaya çalışılacaktır.

A. XV. Yüzyılda İbnü'l-Cezerî'nin Kıraat Eserleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar

1. en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr

İbnü'l-Cezerî'nin on kıraate dair en hacimli ve önemli eseri, 799/1397 yılında Bursa'da kaleme aldığı *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*'dir. O, bu eserle yedi kıraatin dışında kalan üç kıraatin de sahih olduğunu ispatlamanın yanında, halk nazarında *et-Teysîr* ve *eş-Şâtibiyye*

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 219; İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 125-129; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20: 552; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 169-172.

¹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 219-220; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20: 551-552; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 174-175; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 95.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 220; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20: 553; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 176-177.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî ilim tahsil ettiği hocalarına dair kırk altı kişilik bir liste verir. İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 115-119.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 55-84; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 88.

¹⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 201-203.

dışında yer alan kıraatlerin Kur'ân'dan sayılmaması yönündeki algıyı da yıkmıştır.¹⁷ Söz konusu eserin 804/1401 yılında Bursa'da yine Cezerî tarafından *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-'aşr* ismiyle ihtisar edilmesinden sonra bu kitap üzerinde ikinci çalışma çağdaşı olan Ebü'l-Fazl İbnü'ş-Şihne el-Halebî (ö. 833/1429) tarafından yapılmıştır.¹⁸ Cezerî henüz hayatta iken eseri üzerinde bir ihtisar çalışmasının yapılması, söz konusu eserin ilmî çevrelerde ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

2. Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'deki bilgilerin talebeler tarafından kolay ezberlenebilmesi ve 'aşere sistemin kıraat eğitiminde yaygınlaşması için mezkûr eserindeki temel bilgileri manzum hale getirerek *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-'aşr* adlı eserini meydana getirmiştir. 432 beyti usûle dair olan 1015 beyitlik bu eser, Cezerî'nin ifadesiyle daha yazıldığı ilk yıllardan itibaren kalabalık bir cemaat tarafından okunmuş ve ezberlenmiştir.¹⁹

Tayyibe üzerine ilk şerh çalışması, 827/1424 yılında henüz Cezerî hayatta iken oğlu Ebû Bekir Ahmed (ö. 859/1454) tarafından yapılmış²⁰ ve Ebû Bekir Ahmed bu vesileyle babasının iltifatına mazhar olmuştur.²¹ İkinci şerh çalışması ise, Mekke'de 828/1424 yılında İbnü'l-Cezerî'den bir müddet kıraat dersi alan Ebu'l-Kâsım Muhammed b. en-Nüveyrî'ye (ö. 857/1453) aittir. Tayyibe tarîki ile bir cüz Kur'an okuduktan sonra Cezerî'den icazet alan Nüveyrî, Kudüs üzerinden Gazze şehrine gelir ki o dönemde *Tayyibetü'n-Neşr*'in, bu bölgedeki medreselerde temel kıraat kitabı olarak okutulduğu görülmektedir. Kendisinden talep edilmesi üzerine Nüveyrî, 830/1426-832/1428 yılları arasında mezkûr eseri şerh etmeye muvaffak olur.²² Anlaşılan o ki *Tayyibetü'n-Neşr*, henüz İbnü'l-Cezerî hayatta iken ders kitabı olarak okutulacak kadar ilmî çevrelerce tutulmuş ve muasır âlimlerin ilgisine mazhar olmuştur. Kaldı ki, hayatı boyunca ilim merkezi olmuş şehirlere defalarca seyahat eden ve her gittiği yerde ders halkaları oluşturan İbnü'l-Cezerî için bu ilgi, yadırganacak bir durum değildir. Bir dönem İbnü'l-Cezerî'den kıraat dersleri alan Mısırlı âlim ve şâir Nevâcî'nin (ö. 859/1455) Cezerî ve eserleri hakkında söyledikleri bu tespiti destekler mahiyettedir: “Ey kıraatler üzerine doğan ilim güneşi! Hakkındı da senin, Allah seni Mısır'a lütfetti. İşte

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 52.

¹⁸ el-Halebî'nin matbu olmayan bu ihtisar çalışması hakkındaki bilgi, en-Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhinde yer almaktadır. Bkz. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibnetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Bâslûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1: 15; Abdülhamit Birışık, “en-Neşr”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 33: 20.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 124.

²⁰ Ebû Bekir Ahmed, *Şerhu Tayyibnetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, thk. Enes Mihre (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000).

²¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 119.

²² en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1: 28-32.

Takribü'n-Neşr de senden doğup bir köle olarak (Kur'an'ın hizmetine) boyun büktü. Ve işte *Tayyibetü'n-Neşr*'in ki, kuşluk vaktinin aydınlığı gibi (kıraat ilmi dünyasını) nurlara boğdu.”²³

3. el-Mukaddime

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, *Mukaddime fîmâ yecibü 'ale'l-Kâri'i en ya 'lemehû* veya *Mukaddime fî't-Tecvîd* gibi isimlerle bilinen, İbnü'l-Cezerî'nin manzum eseridir. Telif edildiği dönemden itibaren öğrenciler tarafından ezberlenen ve on yedi bâbdan oluşan bu eser tecvid konularını ihtivâ etmektedir. Çeşitli kütüphanelerde yüzlerce yazma nüshası bulunan eser üzerinde XV. yüzyıldan itibaren çeşitli şerh, hâşiye ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed tarafından 806/1404'te tamamlanan ve yazma nüshalarından birisi Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Kitaplığı nr. 60'da bulunan, *el-Havâşî'l-Müfehime fî şerhi'l-Mukaddime* adlı eser bu çalışmaların ilkidir.²⁴

XV. yüzyılda Mukaddime üzerine yapılan çalışmaların ikincisi Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'nin (ö. 905/1499), *el-Havâşî'l-Ezheriyye fî halli elfâzi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı şerhidir ki birçok yazma nüshası bulunan eserin yazmalarından birisi Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi nr. 81'de mevcuttur. Diğer çalışma ise Zeynuddîn Abdu'd-Dâim b. Ali el-Cedîdî (ö. 870/1465) tarafından yapılan şerh ve hâşiye çalışmasıdır.²⁵

4. ed-Dürre

İbnü'l-Cezerî'nin, hac yolculuklarından biri esnasında *ed-Dürre fî kiraati's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşere* adlı eserini kaleme aldığına yukarıda değinilmişti. 823/1420 yılında tamamlanan ve 240 beyitten ibaret manzum bir eser olan *ed-Dürre* ile Cezerî, nasıl ki Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyşîr*'ini üç imam daha ilave ederek *Tahbîru't-Teyşîr* adıyla on imama tamamladıysa, aynı şekilde Şâtîbî'nin *Hirzû'l-Emânî*'sindeki yedi kiraati de aynı usûl ile on kiraate tamamlamış, bu şekilde *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre*'yi okuyanların *et-Teyşîr* ve *Hirzû'l-Emânî*'yi de ihmal etmemelerini hedeflemiştir.²⁶ Böylelikle kiraat-i seb'a yerine kiraat-i 'aşere'yi yerleştirmeye yönelik *en-Neşr* ile başlayan ve *Tayyibetü'n Neşr* ile devam eden

²³ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 242; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1: 36; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 2: 1799.

²⁴ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 213-214; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20: 555; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1799.

²⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214-215; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1800.

²⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-Mudîyye fî'l-kıraati's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşere*, thk. Muhammed Temîm Mustafa Âsım ez-Za'bi (Medine: Dâru'l-Huda, 1993), 14; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 205; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 96.

süreçte yukarıda adı geçen eserlerle önemli bir aşama kat edildiği, kıraat eğitiminde günümüze dek sürecek olan 'aşere sisteminin temellerinin de atıldığı söylenebilir.

ed-Dürre üzerine XV. yüzyılda bazı şerh çalışmaları yapılmıştır. Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) kaydına göre bu şerhlerden biri henüz Cezerî hayatta iken 828/1424 yılında bazı öğrencileri tarafından yapılmıştır. Diğer şerh çalışması ise *'İkdü'd-Dürretü'l-Mudiyye* adıyla kaleme alınmış hacimli bir eser olup devrin padişahı Fâtih Sultan Mehmed Hân'a (ö. 886/1481) takdim edilmiştir.²⁷ İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed'in de *ed-Dürre* şârihleri arasında olduğu kaydedilmektedir. Yine Nüveyrî'nin *Şerhu'd-Dürreti'l-mudiyye fi kıraati's-selâseti'l-merdiyye* isimli çalışması ile Şihâbuddîn Ahmed b. Abdullatîf'e (ö. 892/1486) ait bir şerhin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur.²⁸

5. el-Elğâzü'l-Cezeriyye (Erba'üne mes'ele mine'l-mesâili'l-müşkile fi'l-kıraat)

İbnü'l-Cezerî'nin, kıraate dair kırk müşkil meseleyi ele aldığı kırk üç beyitlik eseridir. Yine kendisi tarafından *'İkdü's-semîn* adıyla şerh edilen eserin kütüphanelerde çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır.²⁹ Cezerî'nin talebelerinden İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-Bikâî (ö. 885/1480) tarafından 869/1465 yılında *el-Ecvibetü's-seriyye 'ani'l-elğâzi'l-cezeriyye* adıyla şerh edilen ve iki yazma nüshası Ezheriyye Kütüphanesinde bulunan eser, 2005 yılında tahkikli olarak yine Mısır'da neşredilmiştir.³⁰

6. Nihâyetü'l-berere fi'l-kıraati's-selâs ez-zâide 'ale'l-'aşere

798/1396 yılında Bursa'da tamamlanan eser, *Gâyetü'l-mehere fi'z-ziyâdeti 'ale'l-'aşere* ve *el-Kıraatü's-şâzze* isimleriyle de bilinmektedir. Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan ve 450 beyitten oluşan bu manzum eserde, meşhur on kıraatin yanında İbn Muhaysin (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kıraatlerine de yer verilmiştir.³¹

Eser, Fâtih'in hocası Molla Gürânî (ö. 893/1488) tarafından 890/1485 yılında *Keşfu'l-esrâr 'an kıraati'l-eimmeti'l-ahyâr* ismiyle şerh edilmiştir.³² Molla Gürânî, vefatından üç yıl önce kaleme aldığı bu son eserini Sultan II. Bayezid'e (ö. 918/1512) ithâf etmiştir.³³ Şerhinin girişinde Molla Gürânî, İbnü'l-Cezerî'nin ismini zikrederek onun, İbn Muhaysin, A'meş ve

²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 743.

²⁸ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 209; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20: 555.

²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 150; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20: 555.

³⁰ İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, *el-Ecvibetü's-seriyye 'ani'l-elğâzi'l-cezeriyye*, thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib (Mısır, 2005), 8,19, 23.

³¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 209-210; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20: 555.

³² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1486; Sakıp Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.), 116.

³³ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 116.

Hasan-ı Basrî'nin kıraatlerini de içine alan anlaşılması güç bir eser nazmettiğinden bahsetmektedir. Cezerî'nin eserinin ismini zikretmeyen Gürânî, onu şerhe koyulduğunu ve *Keşfu'l-esrâr*.. şeklinde isimlendirdiğini ifade etmektedir.³⁴ Gürânî'nin, kaleme aldığı bu şerhte, Cezerî'nin eserinin ismi yerine farklı bir eser ismi kullanması dikkat çekicidir. Bundan daha dikkat çekici olanı, 867/1463'te, yani Cezerî'den yaklaşık otuz yıl sonra tamamladığı *Gâyetü'l-Emânî* adlı tefsirinde, kıraat rivayetlerine yer verdiği halde Cezerî ve eserlerine atıfta bulunmamış olmasıdır. Kaldı ki Molla Gürânî'nin, Cezerî gibi bir âlimden ve eserlerinden haberdar olmaması mümkün değildir. Kanaatimizce bunun iki sebebi olabilir; birincisi, Gürânî'nin, tefsirinde kıraat-i seb'a'yı merkeze almasıdır ki tefsirinin telifi aşamasında *Hirzü'l-Emânî*'nin şerhi olan *Kenzü'l-Me'ânî*'ye şerh yazması³⁵ ve hâl-i hazırda kıraat-i seb'a'nın etkin olması Molla Gürânî'nin kıraat-i seb'a'yı öncelemesinde belirleyici olmuştur. Diğer ise, eserlerinde kıraatlere yer verdiği halde kaynak belirtmeyen müfessirlere tabi olarak kaynak gösterme ihtiyacı hissetmemesidir.³⁶ Her hâlükârda, tefsirinde kıraat-i seb'a'nın etkisini gördüğümüz Molla Gürânî'nin, tefsirinin telifinden yirmi üç yıl sonra vefatına yakın bir zamanda, Cezerî'nin on üç kıraat imamına dair eserini şerh etmesi, Cezerî ve eserlerinin süreç içerisinde aynı müellifin iki farklı telifi üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

B. XV. Yüzyılda Telif Edilen Eserlerde İbnü'l- Cezerî Etkisi

1. Kıraat-Ulûmu'l-Kur'ân Eserleri

a. Risâle-i Münciye

Candaroğulları beylerinden İsmail Bey'in (ö. 883/1479) emriyle Ömer b. Ahmed tarafından Türkçe olarak kaleme alınan bu eser kıraat/tecvid konularını ihtivâ etmektedir. Türkçe telif edilmiş en eski tecvid kaynaklarından biri olma özelliğini taşıyan eserin telif tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Fakat İsmail Bey'in 1443-1461 yılları arasındaki hükümdarlık süresi dikkate alınırsa eserin XV. yüzyılın ortalarında telif edildiği söylenebilir.³⁷

Müellif nüshası mevcut olmayan eserin, Topkapı, Süleymaniye ve Millet Kütüphanelerinde bulunan üç nüshasını tespit edebildik.³⁸ Ömer b. Ahmed, eserinin giriş

³⁴ Molla Gürânî, *Keşfu'l-esrâr 'an kıraati'l-eimmeti'l-ahyâr*, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 84, 2a-2b.

³⁵ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 113-114.

³⁶ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 168.

³⁷ Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 72; Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 7: 149.

³⁸ Söz konusu yazma nüshaların tahkiki ve kitap olarak neşredilme çalışması tarafımızca devam etmektedir.

kısımında İsmail Bey'in emriyle bu eseri kaleme aldığını, çalışmasını muteber ve makbûl kıraat kaynaklarından istifade ederek, kıraat-i seb'a ve özellikle Âsım kıraatini dikkate alarak on beş bâb altında hazırladığını ve *Risâle-i Münciye* diye isimlendirdiğini ifade etmektedir.³⁹

İbnü'l-Cezerî'nin vefatından yaklaşık yirmi yıl sonra telîf edilen eserin en önemli kaynaklarından birisi de Cezerî'nin *Mukaddime*'sidir. Harflerin mahreçleri, sıfatları ve tecvid ilminin önemi gibi, eserin bazı bölümleri neredeyse *Mukaddime*'nin şerhi gibidir.⁴⁰ Örneğin Ömer b. Ahmed, tecvid ilminin önemini izah ettiği bölümde Cezerî'nin *Mukaddime*'sinde, “وَالأَخْذُ بِالنَّجْوِيِّ حَتَّى لَأَرْزَمَ * مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ آتَمَ”⁴¹ diye yer alan ve devam eden beyitleri aktarmış, konuyu bu beyitler etrafında izah etmiştir.⁴² Bununla beraber *Risâle-i Münciye*'de İbnü'l-Cezerî'nin ismi, Şeyh Cezerî veya Hazreti Şeyh olmak üzere altı defa kullanılmaktadır. Bu bilgiler ışığında *Mukaddime*'nin ilk yıllardan itibaren Anadolu coğrafyasında etkili olduğunu ve kıraat kaynakları arasında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

b. el-İtkân

XV. asrın son çeyreğinde Celâleddîn es-Süyûtî (911/1505) tarafından telîf edilen⁴³ ve Ulûmu'l-Kur'ân'a dair konuların seksen başlık altında izah edildiği *el-İtkân fi 'ulûmi'l-kur'ân* adlı eser, yazıldığı asırdan itibaren bu sahada çalışanlar için vazgeçilmez kaynak olma özelliğini koruyagelmiştir.⁴⁴

Süyûtî'nin *el-İtkân*'ındaki en belirgin kıraat kaynakları arasında Alemüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*'sı ile İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kitaati'l-'aşr*'ı ile onun ihtisârı olan *Takrîbü'n-neşr* adlı eserleri yer almaktadır.⁴⁵

Eserindeki seksen başlıktan on beşini⁴⁶ kıraatle ilgili konulara ayıran Süyûtî, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair çeşitli rivayetleri naklederken;⁴⁷ kıraatlerle ilgili senedler

³⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, Topkapı Sarayı Müzesi, Koğuşlar Kitaplığı, nr. 543, 1b-2a.

⁴⁰ Özellikle harflerin mahreçleri ve sıfatları bâbı ile tecvid ilmini bilmenin önemini izah edildiği satırlar sanki *Mukaddime*'nin şerhi gibidir. Bâli b. Hızır tarafından 947/1541 tarihinde istinsâh edilen Millet kütüphanesindeki yazma nüshanın kenarındaki notların bir *Mukaddime* şerhine ait olması da bu durumu desteklemektedir.

⁴¹ “Tecvidi öğrenmek kesin bir farzdır. Kim, Kur'ân'ı tecvidsiz okursa günahkâr olur.” Beyitlerin tamamı için bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime fî mâ yecibü 'ale'l-kârî'i en ya'lemehû* (ys.: Dâru'l-muğnî, 2001), 17.

⁴² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, 8b-9a.

⁴³ Eserin telîf tarihi hakkında Süyûtî'nin verdiği herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Talebelerinden Dâvûdî'nin istinsâh ettiği nüshanın sonundaki 878/ 1473 tarihinden hareketle eserin telîf tarihi hakkında bir sonuca ulaşmak mümkündür. Bkz. Harun Bekiroğlu, *Tefsîr Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 134; Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik, *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi* (İstanbul: Madve Yayınları, 2016), 1: Mütercimim ön sözü, 11.

⁴⁴ Mehmet Ali Sarı, “el-İtkân”, *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23: 464; Yıldız - Çelik, *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi*, 1: Mütercimim ön sözü, 10.

⁴⁵ Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-kur'ân*, thk. Muhammed Mütevellî Mansûr (Kâhire: Dâru't-Türâs, 2009), 75.

hakkında bilgi verirken;⁴⁸ kıraatlerin sıhhatini açıklarken;⁴⁹ vakıf-ibtidâ,⁵⁰ imâle-fetih,⁵¹ idğam- izhar-ihfâ,⁵² med-kasır gibi tecvide dair konuları izah ederken;⁵³ Kur'ân'ın ezberlenmesi, öğretimi ve tilâvet âdâbına dair meselelere değinirken⁵⁴ Cezerî'nin mezkûr eserlerine müracaat etmektedir. Ayrıca Kur'ân'ı ilk ezberleyenler ve rivâyet edenler konusunu işlerken, kurrâ ile ilgili zikrettiği tabakât kitapları arasında Cezerî'nin *Gâyetün-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* adlı eserine de işaret etmektedir.⁵⁵

İbnü'l-Cezerî'nin en önemli eserlerinden olan *en-Neşr*'in, XV. asrın sonlarına doğru yazılan *el-İtkân* gibi bir eserin temel kıraat kaynakları arasında yer alması, Cezerî'in kıraat ilmindeki otoritesine ve eserlerinin ilmî değerine işaret etmesi açısından kayda değerdir.

2. Tefsir Eserleri

a. 'Aynü'l-A'yân

Fâtiha sûresinin tefsirine dair, Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî (834/1431) tarafından 805/1403 yılından sonra Karaman'da telif edilip Karamanoğlu Hükümdarına takdim edilen *'Aynü'l-a'yân, Tefsîru Sûreti'l-fâtiha* olarak da bilinmektedir.⁵⁶

Molla Fenârî, tefsir usûlü konularını genişçe işlediği mukaddimesinin “Kur'ân'ın Küllî Hükümleri” başlığı altında kıraat konularını ele almıştır. Bu bağlamda yedi harf ile ilgili görüşleri nakleden Molla Fenârî, aynı bölümün devamında tevâtür olgusu, yedi kıraat imamının senedleri, râvî ve tarikleri, kıraat imamlarının on'a tamamlanması gibi hususları izah etmiştir.⁵⁷ Kıraat imamları ile ilgili naklettiği bilgileri daha çok Muhyissünne el-Begavî'ye (ö. 516/1122) dayandıran Molla Fenârî, kurrâ'nın görüşleri ile ilgili olarak idğam, imâle, med, tahfif, hemze, yâ'nın hazfî, izâfet yâ'sı ve bunun gibi usûl konuları için Şâtîbî'nin *Hirzü'l-Emânî*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *Kasîde*'sine yani *Tayyibetü'n-Neşr*'ine müracaat edilmesine işaret etmiştir.⁵⁸

⁴⁶ Bu başlıklar; 16, 20, 21, 22-28, 30-32, 34 ve 35. başlıklardır.

⁴⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 164-165, 171.

⁴⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 224-226.

⁴⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 227-228, 230-232, 237, 239.

⁵⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 244, 247, 249-252, 255.

⁵¹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 261-262.

⁵² es-Süyûtî, *el-İtkân*, 266-267, 269.

⁵³ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 274, 275.

⁵⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 280, 282, 284, 286-287, 293, 295, 303.

⁵⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 223.

⁵⁶ Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî, *'Aynü'l-a'yân* (İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1325), 3; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 455; Zülfikâr Durmuş, *Şemsüddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-a'yân Adlı Tefsirinin Tahlili* (Erciyes Üniversitesi, 1992), 37; İbrahim Hakkı Aydın, “Molla Fenârî”, *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 30: 245-246.

⁵⁷ Fenârî, *'Aynü'l-a'yân*, 49-54.

⁵⁸ Fenârî, *'Aynü'l-a'yân*, 54.

Molla Fenârî'nin, Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin eserlerini kaynak gösterdiği yerde Şâtîbî için “rahimehullah/Allah ona rahmet etsin”, Cezerî için ise “sellemehullâh/Allah ona selamet versin” ifadelerine yer verdiği görülmektedir.⁵⁹ 'Aynü'l-a'yân'ın yazıldığı tarihte Cezerî'nin hayatta olduğuna dikkat çeken bu ifade tarihi vakıya da uygundur. Kaldı ki aynı yılda dünyaya gelen bu iki zattan Molla Fenârî, İbnü'l-Cezerî'den bir yıl sonra vefat etmiştir. Ayrıca kaynaklar, İbnü'l-Cezerî'nin 798/1396-805/1402 tarihlerini kapsayan Bursa yıllarında, Fenârî'nin de Bursa kadılığı yaptığını kaydetmektedir.⁶⁰

İbnü'l-Cezerî'nin, *Tayyibetü'n-Neşr*'i 799/1397 yılında nazmettiği dikkate alınır, ⁶¹ bu tarihten yaklaşık altı-yedi yıl sonra yazılan 'Aynü'l-a'yân'da Cezerî'nin isminin geçmesi ve eserinin kaynak olarak gösterilmesi, *Tayyibe*'nin ilk yıllardan itibaren ezberlenip kıraat tedrisine dâhil edilmesinin ve ilm-i kıraat sahasında muteber kaynaklardan kabul edilmesinin doğal bir sonucu olsa gerektir. Aynı zamanda bu durum, Cezerî'nin, değil sonraki dönem alimleri, muâsır âlimler üzerindeki etkisini ortaya koymasına bakımdan da oldukça dikkat çekicidir.

b. Nazmü'd-Dürer / Mesâ'idü'n-Nazar

İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-Bikâî'nin (ö. 885/1480), İbnü'l-Cezerî'nin eseri, *Elğâzü'l-cezeriyye*'nin şârihi olduğuna yukarıda değinilmişti. 827/1423 tarihinde Şam'da Cezerî'den kıraat-ı 'aşere okuyup icazet alan⁶² Bikâî'nin tefsir ilmine dair telif ettiği *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-ây ve's-süver*, adından da anlaşılacağı üzere âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet ile sûrelerin ana fikirlerine dair bilgi veren bir eserdir.⁶³

861/1456 yılında tefsirini yazmaya başlayan Bikâî, tefsirdeki yöntemine getirilen eleştiriler üzerine, yarısını yazmış olduğu tefsirine ara verir ve sûreler arasındaki münâsebeti ortaya koyma noktasında haklılığını ispat için *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi'alâ makâsidi's-süver* isimli eserini kaleme alır. 870/1465'te başlayıp bir yıl sonra tamamladığı bu eserde her sûrenin konusunu, ismi ile münâsebetini açıklar ve sûrelerin faziletine dair hadisleri zikrettikten sonra yarıda bıraktığı *Nazmü'd-dürer*'ini 875/1470'te tamamlar.⁶⁴

⁵⁹ Fenârî, 'Aynü'l-a'yân, 54.

⁶⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi ebnâi'l-'umr*, thk. Muhammed Abdülmüîd Han (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1986), 8: 244; Aydın, “Molla Fenârî”, 30: 245; Muhammed b. Abdülhayy el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, thk. Muhammed Bedreddîn Ebü Firâs en-Nâsânî (Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.), 166.

⁶¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 168.

⁶² Necati Kara, *Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirdeki Metodu* (Atatürk Üniversitesi, 1981), 5, 9.

⁶³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1961-1962; Kara, *Bikâî ve Tefsirdeki Metodu*, 94.

⁶⁴ İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1995), 8: 620; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1962; Kara, *Bikâî ve Tefsirdeki Metodu*, 81, 94.

Bikâî'nin, her iki eserinde de kıraat ilmiye alakalı bilgileri naklederken İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'ine müracaat ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Bikâî, *Nazmü'd-dürer* adlı tefsirinde, Bakara sûresinin başında yedi harf konusuna değindiği yerde;⁶⁵ Âl-i İmrân sûresi 119. âyetinde “ها انتم” kelimesindeki hemze'nin izahı sadedinde⁶⁶ ve Kamer sûresi 6. âyette yer alan “يدعو” kelimesindeki “vâv” harfinin okunuşuyla ilgili olarak⁶⁷ *en-Neşr*'e âtıfta bulunmaktadır. Yine Bikâî *Mesâ'idü'n-nazar* adlı eserinde, yedi harf;⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm okumanın fazileti⁶⁹ ve isti'âze⁷⁰ konusu bağlamında Cezerî'nin *en-Neşr*'ini referans olarak göstermektedir.

⁶⁵ el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1: 26.

⁶⁶ el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2: 111.

⁶⁷ el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 7: 347.

⁶⁸ İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi'alâ makâsidü's-süver* (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1987), 1: 370.

⁶⁹ el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi'alâ makâsidü's-süver*, 1: 275.

⁷⁰ el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi'alâ makâsidü's-süver*, 1: 455.

Sonuç

İbn Mücâhid'in (ö. 324/935) kıraatleri yedi ile sınırlamasından yaklaşık beş asır sonra kıraatlerin on'a tamamlanma girişimlerine son noktayı koyan İbnü'l-Cezerî, telif ettiği eserlerle ilk günden itibaren etkisini hissettirmiş, kıraat ilmi tedrisinde yeni bir çağır açmıştır.

XV. asırdan itibaren eserleri üzerinde yüzlerce çalışma yapılan İmam Cezerî, günümüzde dahi araştırmacıların ilgi odağı olma özelliğini devam ettirmektedir. İmam Cezerî'yi anlama adına düzenlenen bu sempozyum bile bu ilginin bir tezahürüdür. Bu vesileyle, Cezerî'nin yaşadığı asırdaki etkisini irdelediğimiz tebliğimizde ulaştığımız sonuçları şöyle özetlememiz mümkündür:

1. İmam Cezerî ilim merkezlerinden olan Şam'da dünyaya gelmiş ve çeşitli vesilelerle ilme beşiklik eden şehirlere birçok defa ilmî seyahatler yapmıştır. Bunun yanında ilk tahsilini babasından yapan Cezerî, döneminin önde gelen âlimlerinden istifade ettiği gibi kendinden önceki müellefattan da alabildiğine yararlanmıştır. Bu durum şüphesiz Cezerî'nin yetişmesinde ve etkin bir konuma gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2. İmam Cezerî, ilmî kudretiyle yöneticilerin de dikkatini çekmiş ve çeşitli idârî görevlere getirilmiştir. Her gittiği şehirde kendisine itibar edilmiş, sultanların iltifatına mazhar olmuştur. Bu da, şöhretinin kısa sürede yayılmasında etkili olmuştur.

3. *en-Neşr* ile kıraat-i 'aşere'yi ortaya koymuş, *Takribü'n-neşr* ile özetlemiş ve *Tayyibe* ile ezberlenmesini sağlayıp kıraat tedrisine dâhil etmiştir. Bunu yaparken *et-Teysîr* ve *Hizü'l-emânî* gibi kıraat-i seb'a'nın temel eserlerini ihmal etmemiş, *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre* ile onları da harmanlamıştır. Bu sistematik adımlarla on kıraatin yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

4. Yaptığı seyahatleri adeta bir ilmî yolculuğa dönüştürmüş, gittiği her yerde kısa süreli de olsa ilim halkaları oluşturmuş, on kıraate dair yazmış olduğu eserlerini okutup birçok talebesine icâzet vermiştir.

5. Kıraat ilmindeki yetkinliği neticesinde daha hayattayken eserleri ezberlenmiş, medreselerde okutulmuş ve üzerlerinde çalışmalar yapılmıştır. Devrinin önde gelen âlimleri yazdıkları eserlerinde kendisini referans göstermiş ve kıraat ilmindeki otoritesine dikkat çekmişlerdir.

6. XV. yüzyılda, İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı altı eser üzerinde on üç adet çalışma yapılmış olup bu çalışmalardan altı tanesi İbnü'l-Cezerî henüz hayatta iken gerçekleştirilmiştir.

Kıraat ilmi tarihinde müstesna bir yere sahip olan İbnü'l-Cezerî ve eserleri, İslâm dünyasında araştırmacıların ilgisine mazhar olmaya devam etmektedir. Maalesef ÷lkemizde bu ilginin yeterli seviyede olduğunu söyleyemeyiz. Bu tür sempozyum çalışmalarının bu alandaki eksikliği giderme noktasında büyük ve etkili bir adım olacağını ümit ediyoruz.

Kaynakça

- Akakuş, Recep. “İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa”. *Diyanet Dergisi* 26/4 (1990).
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenârî”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Bekiroğlu, Harun. *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-. *el-Ecvibetü's-seriyye 'ani'l-elğâzi'l-cezeriyye*. Thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib. Mısır, 2005.
- Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-. *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi'alâ makâsidü's-süver*. Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1987.
- Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Birişik, Abdülhamit. “en-Neşr”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmî ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Durmuş, Zülfikâr. *Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-a'yan Adlı Tefsirinin Tahlili*. Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Ebü Bekir Ahmed. *Şerhu Tayyibnetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*. Thk. Enes Mihre. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Fenârî, Şemseddîn Muhammed b. Hamza. *'Aynü'l-a'yân*. İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1325.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *İnbâü'l-ğumr bi ebnâi'l-'umr*. Thk. Muhammed Abdülmüid Han. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *Câmi'u'l-esânîd*. Thk. Ahmed b. Hümeyyid er-Rüveysî. Mısır: Dâru'l-Me'sûr, 2010.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-kıraati's-selâseti'l-mütemmime li'l-'aşere*. Thk. Muhammed Temîm Mustafa Âsım ez-Za'bî. Medine: Dâru'l-Huda, 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*. Thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. 2 Cilt. Lübnan, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *et-Temhîd fi ilmi't-Tecvid*. Thk. Farğalî Seyyid Arabâvî. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. Thk. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *Manzûmetü'l-Mukaddime fîmâ yecibü 'ale'l-kâri'i en ya'lemehû*. ys.: Dâru'l-muğnî, 2001.
- Kara, Necati. *Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirdeki Metodu*. Atatürk Üniversitesi, 1981.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy el-. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*. Thk. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Nâsânî. Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Molla Gürânî. *Keşfü'l-esrâr 'an kıraati'l-eimmeti'l-ahyâr*. Nuruosmaniye Koleksiyonu, 84: 123. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Ali en-. *Şerhu Tayyibnetü'n-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*. Thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Bâslûm. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Ömer b. Ahmed. *Risâle-i Münciye*. Koğuşlar Kitaplığı, 543: 34. Topkapı Sarayı Müzesi.
- Sarı, Mehmet Ali. "el-İtkân". *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-kur'ân*. Thk. Muhammed Mütevellî Mansûr. Kâhire: Dâru't-Türâs, 2009.
- Yıldız, Sakıp. *Molla Gürânî ve Tefsiri*. İstanbul: Sahafılar Kitap Sarayı, ts.
- Yıldız, Sakıp - Çelik, Hüseyin Avni. *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi*. İstanbul: Madve Yayınları, 2016.
- Yücel, Yaşar. "Candaroğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 146-149. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.